

*Др Љубомирка Кркљуш, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

НАСТАНАК ПРВИХ ПОЛИТИЧКИХ ПРОГРАМА О ВАСПОСТАВЉАЊУ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Сажетак: У историји српске државности су у свим етапама њеног развоја постојале тесне везе између Срба из Хабзбуршке монархије и Срба из Србије. Први програми о ослобођењу српског народа су настали у круговима аустријских Срба, културно и привредно развијенијим. У раду су обрађена два таква програма: грофа Ђорђа Бранковића и карловачког митрополита Сивана Страшимировића. Ђорђе Бранковић је у време Великог бечког рата (1683-1699) начинио један програм о васпостављању српске државе умесно европске Турске, под именом „Илирик” или „Илирска краљевина”, чији би он требало да буде деспој, јер се издавао за поштомка последње српске владарске породице. Мада нереалан, овај програм је имао велики значај у поштоњем политичком животу Срба у Аустрији. Митрополит Страшимировић је у току Првог српског устанка одржавао тесне везе са устаницима, помагао им материјално, савешима и у одржавању дипломатских веза са Аустријом. У току 1805. достигао је руском цару један програм о ослобођењу српског народа и стварању српске државе.

Кључне речи: Везе Срба из Србије и Аустрије, Велики бечки рат, Срби добровољци, Велика сеоба, гроф, деспој, Ђорђе Бранковић, привилегије, „Илирик”, обнављање српске државе, Славено-сербске хронике, Сиван Страшимировић, митрополит карловачки, Темишварски сабор, везе и сарадња са устаницима, Аустрија, Русија, Самборски, мемоар о ослобођењу српског народа, Чарториски.

У историји српске државности, у настанку политичких програма и уставних докумената и изградњи правног система постојале су, такође у свим етапама тога процеса, тесне везе између Срба из Хабзбуршке монархије и Срба из Србије, односно Турске царевине. Први програми о ослобођењу српског народа и његовом уједињењу у обновљеној српској држави настали су у круговима аустријских Срба. Крајем осамнаестог века, пре почетка оружане борбе, у време сазревања плана о њеном покретању, Срби из Хабзбуршке монархије су томе дали свој допринос.¹ У време када је у Србији Првим српским устанком оружаном борбом и започео процес ослобођења, они су га свесрдно подржали. Устаници су одржавали тесне везе са Србима из Аустрије, од њих очекивали, тражили и добијали свестрану помоћ и подршку: Срби из Аустрије су помагали устанике материјално – испоруком оружја, барута и олова, новцем, али и непосредним учествовањем у оружаним дејствима. Више стотина војника-граничара и официра из Војне границе је 1807. пребегло уз Србију и приступило Карађорђевој устаничкој војсци² Међутим, допринос Срба из Аустрије српској револуцији био је значајнији у уобличавању политичких програма и стварању основа уставног и правног система, али и уређивању других друштвених устанака, али и оних чији је допринос у изградњи српске државности био уграђен у саме темеље њеног уставног уређења и правног система. Будући образовани људи, који су имали шире погледе на опште прилике у Европи и односе међу великим силама, тј. оне чиниоце од којих је зависила и судбина српског народа, Срби из Аустрије су покушавали да нађу ослонац у Русији, великој сили, а православној и словенској царевини. Очекивали су да ће се она, као таква, заложити за решавање судбине српског народа у османској царевини.

У тим српским круговима у Аустрији рано је сазрела свест о неминовности формулисања једног политичког концепта, чије би остварење омогућило опстанак српског народа, расутог на широкој територији неколико великих држава и моћних сила: Аустрије, Османске империје и Млетачке републике. У време када се обликују први политички програми ове врсте није у европској политици још било завладало схватање да државе треба да почивају на националном начелу. Оне су почивале на принципу легитимитета. Формулишући своје прве замисли о ослобођењу и политичком уједињењу Срба, њихови ствараоци су их нужно везивали за историјске основе. Стога се свугде јавља, мање или више наглашена, идеја о обнављању старе средњовековне српске државе. Аутори ових програма били су различити: црквени људи, припадници угледног слоја српског грађанског друштва, па и појединци, пустолови, тако карактеристични и за европски XVII и XVIII век.

¹ Још за време Кочине крајине, аустротурског рата 1788-1791. године, бачки епископ Јован Јовановић је упутио посланице народу у Србији, 28. марта, у којима је позивао народ, свештенике и калуђере, да устају на Турке. Сам је прошао српске крајеве, од Уне до Мораве и од Мораве до Влашке. (Миленко Вукчевић, *Карађорђе I*, Београд 1907, 7071)

² Славко Гавриловић, *Аустријска царевина и устаничка Србија*, у зборнику *Европа и српска револуција 1804-1815*, Платонеум, Нови Сад 2004, 129-132,

Међу њима посебну пажњу заслужује неколико програма, насталих у размаку од нешто дуже од једног века, од последњих деценија XVII века, па до предвечерја и самог времена првог српског устанка. Њихови су ствараоци били различити: једна особена појава, самозвани деспот Ђорђе Бранковић, потом један од најзначајнијих јереја српске православне цркве, личност која је у историји српског народа у целини имала веома крупне заслуге, знаменити карловачки митрополит Стефан Стратимировић, потом Сава Текелија, први доктор права код Срба, али и Мађара, племић и мецена, истакнути учесник Темишварског сабора, црквенонародног сабора који је формулисао захтев за територијалну аутономију Срба у Хабзбуршкој монархији.

Ђорђе Бранковић је први уобличио замисао о обнављању српске државе, која је, мада непрецизна и магловита, могла ипак да послужи као основ за касније концепције, зрелије и реалније, које ће настати у историјским условима, када је њихово остварење било извесније. Митрополит Стратимировић је покушао да у околностима када је српски народ започео оружану борбу за своје ослобођење начини један план о успостављању српске државе, водећи рачуна о тадашњим приликама, односно односима међу великим силама, од којих је остварење оваквог плана у највећој могућој мери зависило.

У овом раду ће бити дат приказ ових двају политичких програма.

„Илирик” грофа Ђорђа Бранковића

Прве замисли о ослобођењу српског народа и планови о обнављању српске државе јавили су се још крајем XVII века. Они нису настали међу Србима који су живели у Османској царевини него, разумљиво, у круговима Срба у Аустрији, чији је економски и културни развој то допустио и омогућио. Прву мисао о заједници подунавских земаља изразио је у време трајања великог Бечког (Морејског) рата (1683-1699) гроф Ђорђе Бранковић.

Ђорђе Бранковић је рођен 1645. године у Јенопољу. Бранковићи су били угледна и имућна породица, која је имала одличне односе са најистакнутијим кућама у Ердељу.³ Ђорђа је подигао његов брат, јенопољски протопоп, који је 1656. постао јенопољски митрополит, под именом Сава II. Он је пружио брату изврсно образовање, спремајући га за дипломатску службу. У породици је било одвајкада неговано предање да потичу од династије Бранковића и да су се у Банат доселили из Корјенића у Херцеговини. Тамо је народна традиција везивала порекло Вука Бранковића за тај крај.⁴ Чувана су и документа, стварна и лажна, која су то порекло доказивала. Тако је Ђорђе по свој прилици само преузео то предање о деспотском пореклу, а није га сам створио. Могуће је да је ову тео-

³ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Пошиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 253.

⁴ Јован Радоњић, *Ђурађ II Бранковић, „деспој Илирика”*, Цетиње 1955, 26.

рију о деспотском пореклу створио Ђорђевић старији брат, митрополит Сава.⁵ Стекавши свестрано образовање, а као припадник угледне породице, Бранковић је у служби ердељског кнеза провео четири године као дипломатски тумач на Порти. Ту је имао прилике да упозна унутрашњи механизам турске државе и њене моћи, њене политичке методе, нарочито према европским државама, независним и вазалним. Касније је Бранковић тврдио да се у Једрену упознао са пећким патријархом Максимом, при његовом повратку из Свете земље и да га је он том приликом миропомазао за деспота.

Са братом Савом је 1668. посетио Русију, где је Сава тражио помоћ за српску цркву. Са царем Алексијем Михајловићем водили су разговоре о плановима за ослобођење хришћанских народа од Турака. Сава је том приликом уверавао цара да множина народа Срба, Бугара и Влаха само чека погодну прилику да се подигне на устанак, уколико Русија буде интервенисала. У ово време Русија се још држала сувише обазриво, да би хришћанским народима пружио поуздање у своју помоћ. С друге стране Аустрија је настојала да у југоисточној Европи успостави своју превласт.⁶

Бранковић је после тога још у два маха боравио при Порти, 1672. и 1673. као тумач, а 1675-1677. као посланик ердељског кнеза. Са ердељским кнезом је 1673. године склопио неки споразум „о помоћи прогањеном православљу и о остварењу својих намера, које као да су ишле за стварањем неке самосталне државе.“ О сличним плановима је тада разговарао и са аустријским представником на Порти грофом Киндсбергом, са којим је ступио тајно у везу већ 1673. године. Њему је одавао тајне о преговорима угарских великаша са Портом и о плановима ердељског кнеза. У једној представи Киндсбергу Бранковић је јасно истакао своје порекло од династије старих српских владара. Већ тада је он претендовао на положај деспота у српској држави која би настала као резултат устанка хришћана на Балкану.⁷

Заједно са братом Бранковић је био у вези са завереницима у Ердељу, чиме су се замерили кнезу. Последица је била Савино свргавање са положаја митрополита 1680. и затварање у тамницу, где је убрзо и умро.⁸ После краћег тамновања, Ђорђе се склонио у Влашку, где га је одлично примио кнез Шербан Кантакузен, прихватајући га као потомка српских деспота.

У току Великог бечког рата, дуготрајног ратног сукоба, у којем се велике европске силе удружиле против Османског царства, а који је тако снажно утицао на судбину српског народа, али и европску историју у целини, суочен са

⁵ Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911, 257; Радван Самарцић, *Ђорђе Бранковић, Историјске и политичке основе првога српског програма у Писци српске историје*, Трећа књига, Просвета Београд 1986, 11-12.

⁶ Рајко Ј. Веселиновић, *Срби у Великом рају 1683-1699, Историја српског народа III-1*, Београд 1993, 514.

⁷ Јован Радонић, *Ђурађ II Бранковић „деспош Илирика“*, Цетиње 1955, 61-62; Дејан Медакловић, *Темељи српске државостворне мисли у вековима грађанске владавине, у Историји српске државности*, Нови Сад, 323.

⁸ Алекса Ивић, нав. дело, 254-255.

претњом напада са запада, аустријски цар Леополд I је настојао да у рат укључи и народе југоисточне Европе. На почетку великог рата, настојећи да придобије све могуће савезнике у том рату, цар Леополд је 7. јуна 1683. Бранковићу издао диплому, којом му даје својство барона Угарске краљевине, признаје порекло од српске владалачке породице и наследно право на Херцеговину, Срем и Јенопоље.⁹ Како је то било време када је велика турска војска кретала на Беч, цар је рачунао да ће овим гестом придобити Бранковића да утиче на Србе да се подигну против Турака. Титула му је дата и у знак признања за услуге које је начинио аустријском двору и што је успео и влашког кнеза да придобије за Аустрију. Бранковић је потом у Букурешту провео неколико година, читајући много, што му је омогућило да изгради представу о српској историји и прикупи доказе о свом пореклу. Све је то допринело да код њега ојача свест о улози коју је себи наменио.

Нема сумње да је царско признање допринело порасту Бранковићевог угледа у српском народу. Маја 1688. године је успео да од патријарха Арсенија III Чарнојевића добије сведочанство да заиста потиче од династије Бранковића и да је њихов законити наследник. Убрзо, као посланик влашког кнеза је стигао у Беч. Почетком јуна 1688. године цар је Ђорђа Бранковића примио у аудијенцију. Бранковић се заложиио за победу царске војске и обећао подршку српских добровољаца, под условом да се српском народу после ослобођења омогући да живи слободно у својој држави и под својим владарима, као пре турског освајања. Поднео је цару један опширан меморијал, написан наводно од српских старешина, у којем они моле цара да Бранковића призна за српског деспота. На почетку су поменуте цареве велике заслуге за хришћане. Због тога народи Илирске империје, великога дуката Мизије и других крајева: Србијанци, Бугари, Рашани (Раџи, Срби из потоње Војводине), Трачани, Албанци и Македонци прилазе цару као свом будућем ослободиоцу, са понизном молбом и извесним захтевима. У представци је предложено да се формира „Илирик” или „Илирска краљевина” уместо европске Турске. Под Илирском краљевином је Бранковић подразумевао велику балканску државу, у коју би ушле простране територије, од Црног до Јадранског мора. Као што су у старо време илирски народи бирали себи владоце, они и сада желе да изаберу себи деспота као краља, са царском титулом, коју су Московски преотели од старих Илира. Поред слободног избора деспота, илирски народи траже слободно исповедање православног вера и поштовање њихових старих граница, права и повластица. Моле цара да им помогне, а они за узврат обећавају да ће помагати цару против његових непријатеља на истоку.¹⁰ На тај начин ће они начинити брану за суседну Угарску и друге царске земље и покрајине. Војску коју им цар буде послао у помоћ издржаваће сам, а они ће издржавати војску коју буду послали у помоћ

⁹ Јован Радонић, *Ђурађ II Бранковић „десиој Илирика”*, Цетиње 1955, 77.

¹⁰ Јован Радонић, *Ђурађ II Бранковић „десиој Илирика”*, Цетиње 1955, 98; Јован Савковић, *Борба Срба Војвођана за своју територијалну и политичку самосталност*, Зборник Матице српске, Серија друштвених наука 3, Нови Сад 1952, 26.

цару у борби против Турака и других непријатеља. Бранковић тражи да освојене вароши и територије остану у рукама оних који су их држали пре турског освајања. Београд и Осиек, заједно са Сремом треба да припадну новом Илирском царству, као и раније. Бранковић је у овој представци изнео и своје претензије на оне поседе које је краљ Сигисмунд некада доделио деспоту Ђурђу Бранковићу. Пуна власт над овом Илирском краљевином треба да припадне деспоту, који ће имати и команду над војском коју цар буде послао. Он треба да буде уврштен у ред кнежева Свете римске империје, што му припада већ и по његовом сјајном пореклу, признатом још раније, баронском дипломом од 1683. године. Као законитом власнику деспоту би требало да буду призната права на Херцеговину, Срем, Јенопоље или Рашку, Темишвар и остала места и тврђаве преотете од Турака. Како су те области још под турском влашћу, деспоту би требало доделити сталну годишњу новчану помоћ у износу од 4.800 форинти, коју су уживали ранији деспоти. Народи Илирског краљевства се зато обавезују да ће се, заједно са својим деспотом подићи на Турке. Илирска краљевина би признавала врховну власт аустријског цара.¹¹

За остварење овог циља Бранковић је од цара тражио војну, материјалну и политичку подршку. Цар је подржао Бранковићеве планове и амбиције да би обезбедио веће учешће српских добровољаца на страни царске војске у рату. Пошто је Аустрији претио напад француског краља Луја XIV, она је настојала да терет ратовања пребаци на саме балканске народе. Титула је Бранковићу подарена у нади да ће потпомоћи дизање на устанак народа у Турској. Аустрија је намеравала да начини продор према југу и загосподари османлијским земљама у Европи. Због тога је цар Леополд 20. септембра 1688. године потписао диплому у привилегијалном облику преко угарске дворске канцеларије, којом је признао Ђорђа Бранковића за потомка Вука Бранковића и Ђурђа Бранковића, српског деспота и господара Илирије и великог војводу Горње и Доње Мезије и других земаља и уздигао га у ред грофова Свете римске империје. У дипломи се није ништа говорило о будућности замишљене Илирске краљевине.¹² Аустрија није имала намеру да допусти да се на јужним границама формира једна словенска држава, која ће признавати само врховну власт цара. Очекивала се пропаст Турске и бечки двор је желео да од тога само Аустрија има користи.

Бранковићева представка је била неодређена и нејасна у многим својим елементима. Упућена је у име народних главара, који нису именовани. Набрајање народа који настањују поменуте области, као и саме области показује непознавање стварне ситуације у тим областима, њене етничке структуре, као и мешање старих назива народа и територија, који су у прошлости живели на њима са тадашњим. Та представка је била „дело јако начитаног човека без способности да прочитано потпуно свари и асимилира, али никако производ човека способног да ствара велика дела”, закључује о овом спису Јован Радонић.¹³

¹¹ Јован Радонић, *Ђурђ II Бранковић „деспои Илирика”*, 98-99.

¹² Јован Радонић, *Ђурђ II Бранковић „деспои Илирика”*, 104.

¹³ Исто, 99-100.

Из Беча је Бранковић отишао у Ердел, да делује споразумно са генералом Ветеранијем. Када је одатле прешао у Влашку, постао је убрзо сумњив Аустријанцима, заједно са влашким кнезом. Наиме, претходне године они су успоставили везе са руским царем. Последица тих сумњи је било то што су у Бечу почели помније да преиспитују Бранковићеве тврдње о деспотском пореклу и његове изјаве да је представник српског народа.¹⁴

Бранковић се потом с одредом од око 800 војника упутио према Дунаву, јер су се у пролеће 1689. очекивале веће операције аустријске војске. Задржавши се у Оршави, он је одатле, „из близине некадашњег отачаства”, упутио проглас народима источне и северне Илирије, Тракије, Македоније, Мезије и других земаља, позивајући их на устанак. Проглас је потписао као Ђорђе II, „наследни деспот целокупног Илирика и велики војвода Горње и Доње Мизије, кнез Свете Римске Империје, дуката св. Саве, Црне Горе и наследни господар Херцеговине, Срема, Јенопоља и гроф угарски”, иступивши као законити господар „отачаства својих предака”.¹⁵ Прогласу је придодео и препис писма патријарха Арсенија којим га признаје за потомка старих српских владалаца.¹⁶ У прогласу је позвао народ ових области да заједнички ударе на непријатеља „ради избављенија народа нашег Србо-Босано и Бугаро-славенскога језика”. Ј. Швикер сматра да се управо Бранковићевом утицају мора приписати што се више хиљада Срба тада латило оружја и започело борбу против својих дотадашњих глачитеља.¹⁷

Бранковићево самостално иступање и његове владарске претензије на земље које је Аустрија ослобађала, као и раније везе са Русијом изазвали су реакције Аустрије. Стога је цар убрзо променио свој став према њему. Сазнавши за овај његов рад Лудвиг Баденски је одлучио да га уклони. Дошавши у логор Лудвига Баденског на тобожњи договор, Бранковић је био ухапшен, почетком новембра 1689. године. Од 1689. до 1703. био је интерниран у Бечу, потом је пребачен у Хеб у Чешкој, где је и умро, 1711. године.¹⁸

Мада заточен, Бранковић је са српским народним старешинама у читавој Монархији одржавао тесне везе, поготову после Велике сеобе. У њиховом настојању да у преговорима са двором покушају да за народ постигну одређене повластице, Бранковићево познавање аустријске политике и прилика у држави, као и његово свестрано образовање, били су драгоцени, те је његов углед у народу стално растао. Он је српским представницима састављао разне пред-

¹⁴ Јорјо Тадић, *Рајови и устаници 1683-1699. Сеоба Срба. Ђорђе Бранковић, Историја народа Југославије*, Књига друга, Просвета, Београд 1960, 775.

¹⁵ Јован Радоњић, *Војводина од Велике сеобе Срба (1690) до сабора у Крушедолу (1708)* у зборнику *Војводина II*, 1940, 25; Исти, *Ђурађ II Бранковић „десјош Илирика”*, Цетиње 1955; Никола Радојчић, *Бранковић Ђорђе гроф, Народна енциклопедија српскохрватскословеначка*, I књига, 260.

¹⁶ Јорјо Тадић, нав. дело, 774.

¹⁷ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад, Београд 1998, 16-19.

¹⁸ Коста Милутиновић, *Илирик, Дунавска конфедерација и источна Швајцарска, Зборник за историју МС 13*, Нови Сад 1976, 25; Алекса Ивић, нав. дело, 281.

ставке, помагао саветима у њиховим сталним настојањима да за свој народ уреде положај у држави чије уређење и прилике нису познавали. Већ у првом прогласу који је цар Леополд I упутио 6. априла хришћанским народима и земљама под турском влашћу у Европи (*Litterae invitatoriae*) видљива је веза овог прогласа са меморијалом грофа Ђорђа Бранковића од 1688. године.¹⁹ У преговорима које је епископ Исаија Ђаковић водио са царем Леополдом I о садржају привилегија за Србе свакако се ослањао на знање и искуство Ђорђа Бранковића и користио његове савете. Могуће је да је Бранковић чак и саставио захтеве које је Исаија Ђаковић поднео цару.²⁰

Као још један гест који је требало да придобије Србе да у што већем броју учествују у борбама, цар је 1. марта 1691. обновио своју диплому, којом је Бранковићу, као потомку старих српских деспота, признао титулу грофа. На великом скупу у Будиму, 20. марта 1691. српски главари су изабрали Ђорђа Бранковића за српског деспота и тражили да га цар ослободи. Док се то не догоди, молили су дозволу да изаберу другу личност, која ће замењивати Бранковића.²¹ Овај је избор показивао јасну намеру да народ добије поред духовног и световног поглавара. Како је у то време рат још трајао, а Аустрија рачунала на војну помоћ Срба у борби са Турцима, двор ово није спречио, али Бранковић није пуштен из затвора. Именован је као његов заменик, не као деспот него као подвојвода, Јован Монастерлија. Бранковићевим претензијама да постане световни поглавар Срба супротставио се и патријарх Арсеније Чарнојевић, коме је цар, привилегијом од августа 1691. признао и својство световног поглавара Срба. Бранковић се сматра за иницијатора и првог захтева за посебну територију који је српски народ после Велике сеобе формулисао на сабору у Баји 1694. године. Захтев се односио на територију Мале Влашке, предела између Саве и Дунава. Ова територија је вероватно тражена управо због тога што су се оданде могле најлакше и најбоље одржавати везе са Србима под турском влашћу.²²

После Карловачког мира 1699. године, када је постало јасно да су очекивања Срба да се ускоро врате у стару постојбину нереална, Срби су под Бранковићевим утицајем почели да траже своју аутономну област у Угарској, свога војводу и своју војводину. Тако се Ђорђе Бранковић јавља као „први политички теоретичар војвођанских Срба, по чијем је програму великим делом вођена и чијим је разлозима деценијама брањена њихова целокупна политика”.²³

Бранковић, међутим, није схватао да идеја о илирској деспотовини, ма-

¹⁹ Стеван Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије*, у зборнику *Војводина II*, Нови Сад 1939, 52.; Алекса Ивић, нав. дело, 289-291.

²⁰ Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911, 425-426, 433-438; Алекса Ивић, нав. дело, 299.

²¹ Алекса Ивић, нав. дело, 304.

²² Јован Радонић, *Војводина од Велике сеобе Срба (1690) до сабора у Крушедолу (1708)* у зборнику *Војводина II*, 1940, 28.

²³ Никола Радјичић, *Бранковић Ђорђе гроф*, *Народна енциклопедија српскохрватско-словеначка*, I књига, 260.

кар и под врховним господством римског цара није могла бити сагласна са интересима Хабзбуршке монархије на Балкану.²⁴ Временом, Бранковић је добио и ореол мученика, живи доказ аустријске дволичности и незахвалности. И после његове смрти „његови предлози и политичке концепције вршили су јак утицај на Србе у Аустрији, јер је он, уствари први формулисао њихове основне захтеве у борби за постизање политичке аутономије и очување верске слободе, што је за њих значило и народности, и тако им је дао први политички програм. Мада није био способан да оствари своје велике планове, што ни околности нису омогућавале, Ђорђе Бранковић је несумњиво веома снажно утицао на бржи политички развој српског народа у Угарској, који је прихватио и његове идеје и њега као носиоца тих идеја, признавши га за свога старешину и деспота.²⁵

Бранковићев утицај и на касније генерације био је жив и преко његових *Славено-србских хроника*. То је веома обимно дело (пет књига са 2.681 страницом), у којем је приказана историја од стварања света до појаве Словена, а потом историја Јужних Словена, првенствено Срба и неких суседних народа. Мада је првенствена сврха овог списка била да докаже Бранковићево порекло од старих Бранковића, а преко њих и од Немањића, у њему је дошло до изражаја његово велико знање и одлично познавање историјске литературе. Кроз његово дело „провлачи се његово живо осећање заједнице свих словенских народа, особито 'илирских', као и доста јака патриотска тенденција... кроз Бранковићеву историју шири се и јача код Срба свест о једној народној заједници и преко ње о заједници свих Словена, првенствено јужних... тако је својим делом, а и животом, Ђорђе Бранковић много допринео формирању српске националне свести”.²⁶ Бранковићеве *Хронике* „значиле су историјску подлогу српских националних захтева и настојања да се задобије што самосталнији положај у измењеном односу великих сила”²⁷ Овим делом Бранковић стоји на челу српске савремене историографије.²⁸

Личност Ђорђа Бранковића и његова улога у историји српског народа су у историографији различито оцењивани. Без обзира на то какав је суд о њему изрицан, он је несумњиво личност која је снажно заокупљала пажњу повесничара. „Историчар и писац, дипломата и политичар, Бранковић и после триста година може да импонује великом ерудицијом једног полиглоте и идејама о стварању државе, али нам се истовремено представља као човек нереалан мада даровит, често несрећан, лакомислен и лаковеран, склон претеривању, увеличавању и измишљању, човек несталног карактера.”²⁹

²⁴ Јован Радонић, *Војводина од Велике сеобе Срба (1690) до сабора у Крушедолу (1708)* у зборнику *Војводина II*, 1940, 4.

²⁵ Јован Радонић, *Ђурађ II Бранковић „деспој Илирика”*, Цетиње 1955, 194; Радован Самарцић, *Историјске и политичке основе првога српског програма, Писци српске историје*, Трећа књига, Просвета, Београд 1986, 15.

²⁶ Јорџо Тадић, нав. дело, 776.

²⁷ Радован Самарцић, нав. дело, 18.

²⁸ Рајко Ј. Веселиновић, нав. дело 549.

²⁹ Јелка Ређећ, *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено предање*, Нови Сад 1991, 9.

Мада је већина историчара била уздржана и скептична према Бранковићевом наводном деспотском пореклу, они му признају ипак значајну улогу у развоју политичке мисли у Срба, а исто тако уважавају и његов повесничарски напор.³⁰

Најкритичнији према Бранковићу био је Иларион Руварац, који га је сматрао за пробисвета, лажова и варалицу.³¹ Алекса Ивић га види као немирног човека, чија је помоћ Србима била проблематична. Несумњиво начитан и окретан у дипломатским пословима, он је своје конфузне идеје и фантастичне планове унео у њихове преговоре. Нереалност захтева је по Ивићевом мишљењу нашкодила српским преговорима са царем Леополдом.³² Благонаклоније оцене о Бранковићу дали су Каменко Суботић, који је у њему видео човека у којем је оличена мисао српске Војводине, док је Гига Гершић у Бранковићу видео носиоца мисли политичке самосталности.³³ Аутор најважније биографије Бранковићеве, Јован Радонић, закључио је на крају да узроке „трагичне судбе треба тражити не само у тадашњој политичкој ситуацији него и у њему самом, у несразмери његових способности према величини дела које није могао јасно ни замислити а камоли извести“³⁴. Радонић сматра да је Руварац, тако оштро осуђујући Бранковића, занемарио прилике у којима је одрастао и догађаје који су га избацили на површину.³⁵

Радован Самарцић закључује да Бранковић није био свестан обмањивач и да је могуће да је он, под утиском породичне традиције, одиста веровао у своје деспотско порекло. Он не оставља само утисак мистификатора, него и човека занесеног својом идејом, каквих је било међу пустоловима духа његовог времена.³⁶ Одбацујући крајње негативне оцене које су поједини историчари дали неслађеном деспоту, Р. Самарцић закључује: „Самозвани деспот је наступао у складу са својим временом и његовим политичким менталитетом, и тиме допринео постављању српског питања. Он није могао учинити друкчије, а што су га скоро два века после тога историчари грубо одбацили, доказ је, уз остало, њихове примене начела свога доба у тумачењу ранијих епоха и њиховог неразумевања, под притиском туђих интереса, посебне судбине свога народа“, подсетивши овим ставом на један од основних принципа историјске науке.³⁷

³⁰ Стојан Новаковић, *Из Хронике деспота Ђорђа Бранковића*, Гласник Српског ученог друштва, 1872, књ. XXXIII, 135-190; Јован Радонић, *Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911; Johann Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Будапест 1880.

³¹ Иларион Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу с четири излета о њакозваној великој сеоби српског народа*, Београд 1896, 2.

³² Алекса Ивић, нав. дело, 254, 300.

³³ Каменко Суботић, *О идеји српске војводине и народноцрквене аутономије на крају XVII века (Црпа из културне и политичке повести српске)*, *Летопис Матице српске* 1895; Гига Гершић, *После педесет година (Успомене и рефлексије о српском покрету г. 1848.)*, „Напредак“, Земун, 11.

³⁴ Јован Радонић, *Ђурађ II Бранковић „деспот Илирика“*, Цетиње 1955, 74.

³⁵ Јован Радонић, *Ђурађ II Бранковић „деспот Илирика“*, Цетиње 1955, 105; Исти, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911, 13.

³⁶ Радован Самарцић, нав. дело, 12-13.

³⁷ Исто, 16.

План за ослобођење српског народа митрополита Стевана Стратимировића

Стеван Стратимировић рођен је 1757. године у Кулпину, на поседу који је његов предак, Херцеговац Богић Вучковић Стратимировић добио од царице Марије Терезије у време рата за наслеђе. После завршене основне школе прешао је у Нови Сад, где је учио латинску школу, коју је основао владика Висарион Павловић. Пошто се ту упознао са елементима латинског и немачког језика, похађао је у Сегедину тада веома цењену гимназију коју су држали редовници пијаристи, где је утврдио латински и научио мађарски. Гимназију је учио и у Вацу, опет код пијариста.

Од 1775. године наставио је школовање у Будиму, где је учио тзв. филозофију, а потом студије права, нарочито канонског, код тада познатог професора Лакића. Стратимировић је студирао и у Бечу, државно и међународно право, али са посебном пажњом и историју и филологију. У Бечу је на њега снажно утицао Адам Фрања Колар, пореклом Словак, бивши језуита, а у то време управник царске књижнице.³⁸

Стекавши добро образовање, прихвативши идеје рационализма, Стратимировић је био спреман да се стави у службу свог народа. Вероватно је његово слабо здравље било разлог због којег је одлучио да се посвети цркви, што му је обезбеђивало и бржу каријеру. Срби су у Монархији у то време могли значајнију каријеру начинити само у цркви или у војсци. У двадесет шестој години почео је приватно да учи богословију, вероватно код знаменитог историчара Јована Рајића, јер богословија тада још није била основана. Зађаконио се 1784. године, а већ исте године постао архимандрит највећег фрушкогорског манастира, Крушедола. Владика у Будиму постао је 1786. Тамо је био непосредни сведок упорне борбе мађарског племства против централизаторских и германизаторских тенденција цара Јосифа II. Радикалне цареве реформе имале би можда изгледа на успех да се нису поклопиле са временом Француске револуције. Поред тога, Аустрија је у то време водила рат против Турске. Пред крај живота, јануара 1790. године, цар је вратио Мађарима и Хрватима њихове сталешке слободе.³⁹ Хрвати су упорно бранили употребу латинског језика као званичног, док су Мађари настојали да од многојезичне Угарске начине једну јединствену мађарску државу. Поред жеље да се цар Леополд крунише за угарског краља, они су тражили велике гаранције за самосталност Угарске и реформе у интересу сталешких привилегија.

Тада се бечки двор сетио Срба. Пошто је национални опстанак Срба био угрожен због претераних шовинистичких иступа Мађара, добар део Срба, пре-

³⁸ Др Јован Радонић, *Митрополић Стеван Стратимировић, Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, 304-305

³⁹ Др Јован Радонић, *Митрополић Стеван Стратимировић, Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, 305.

тежно старије генерације официра и племића био је спреман и на оружану борбу против Мађара. „Мањи део, под јаким утицајем мађарских сталешких интереса, поглавито млађе покољење, предвођено Савом Текелијом, нешто млађим вршњаком Стратимировићевим, беше против бечког утицаја, гледајући осигурање српске народности не толико у привилегијама колико у изједначењу Срба с Мађарима на основу земаљскога устава. Победила је на Темишварском сабору бечка струја.”⁴⁰

Мада се Стратимировић није видно истицао у сукобу ових двеју струја, нема сумње да је био у тесним односима и блиским везама с „млађима”. У споразуму са млађим депутирцима Сава Текелија га је истакао као кандидата за избор митрополита, рачунајући вероватно на његову подршку у остварењу својих личних амбиција. Стратимировић је изабран 29. октобра 1790. године. Међутим, млади митрополит је показао изузетну енергију и одлучност и убрзо се трајно разишао са Текелијом. Положај митрополита је подразумевао не само својство духовног, него у многоне и световног поглавара српског народа у Хабзбуршкој монархији. Са тог положаја је он био у прилици да прати развој бурних догађаја за време Француске револуције, нагло напредовање Наполеоново, доба реакције и легитимитета, дочекавши и прве веснике европског либерализма.⁴¹

Стратимировић је поклањао много пажње својим сународницима у Турској. После Кочине крајине, српске вође су изградиле још чвршће везе са Србима из Хабзбуршке монархије. Долазећи у додир са митрополитовом околином, међу старешинама се, вели М. Вукићевић, почела развијати свест о народности.⁴² Разочарани исходом рата и ставом Аустрије, која их је поново препустила Турској, српске старешине су, изразивши своје разочарање, наговестиле да ће после таквог става Аустрије бити принуђени да се за помоћ обрате другој „потенцији” – Русији. Још на Темишварском сабору су неки српски представници обратили пажњу новоизабраном митрополиту „човеку обдареном нарочитим политичким даровима” на тешко стање Срба у Турској. Упућена је и молба сабору, августа 1790. године, коју је у Темишвар понео трonoшки архимандрит Стеван Јовановић. Он је с архимандритом Студенице, Василијем Радосављевићем и протом Јованом Миловићем замислио једну врсту аутономије за Србе у Турској. На молби су били потписани свештеници, калуђери и оборкнезови из разних области пашалука.⁴³ Међутим, овај покушај није уродио плодом.

Преко калуђера и свештеника који су му кришом долазили у Карловце, митрополит је боље него ико знао прилике Срба у Турском царству. О томе сведочи и његов спис „Географске белешке о Турској из године 1803 и 1804”.

⁴⁰ Др Јован Радонић, *Митрополит Стеван Стратимировић, Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, 306.

⁴¹ Др Јован Радонић, *Митрополит Стеван Стратимировић, Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, 307.

⁴² Миленко Вукићевић, *Карађорђе I*, Београд 1907, 91.

⁴³ Миленко Вукићевић, *Карађорђе I*, Београд 1907, 92-93.

Лако је могуће да је митрополиту на двор долазио, непосредно пред Карађорђевог устанак, Арсеније Гаговић. У току 1803. године Арсеније Гаговић, хиландарски калуђер, тада архимандрит херцеговачког манастира Пиве је боравио у Русији, настојећи да добије материјалну помоћ за оснивање богословско-учитељске школе у Пиви. Том приликом је покушао да заинтересује Русе за ослобођење српског народа. Гаговића је 2. новембра 1803. године примио и сам цар Александар I. Гаговић је цару изложио план „о славјано-сербском царству”, јер је народ готов на устанак. Пошто због удаљености присаједињење Срба Русији није могуће, Гаговић је замолио цара да Русија потпомогне уједињење свих Словена на југу у једну целину, Словено-српско царство, државу која би била достојна и једног од руских кнезова, којег император буде одредио.⁴⁴ Основано је претпоставити да је Гаговићу пре поласка у Русију митрополит Стеван Стратимировић помогао да формулише оне ослободилачке захтеве које је овај изнео цару Александру I у аудијенцији новембра 1803. године. Гаговић се по изричитом императоровом налогу вратио у отаџбину и не обавивши посао због којег је дошао. Из тога би се могло закључити да је Русија у то време предвиђала да ће до оружаног устанка доћи и на одређен начин учествовала у његовој припреми. Приликом одласка у Русију и повратка с пута 1803. и 1804. године Гаговић је помогао митрополиту да сачини географске белешке о Херцеговини.⁴⁵

Стратимировић је поседовао и спис под насловом „Опис турских области и у њима хришћанских народа”, који је још 1771. године сачинио пећки патријарх Арсеније Бркић. На њега је Стратимировић 1776. ставио белешку из које се види да је овај текст требало да послужи као обавештајна грађа за рат који је тада Русија намеравала да поведе против Турске ради ослобођења Балкана и обнављања византијске царевине, оно што је називано „Грчки пројект” царице Катарине II.⁴⁶

Разуме се, утицај митрополитов је морао постати непосреднији и снажнији у време избијања оружаног устанка. Он је у току устанка одржавао са његовим вођама тесне везе.⁴⁷ Устанички прваци су га од самог почетка устанка извештавали о свим важнијим догађајима, гајећи велико поуздање у митрополита и тражећи од њега помоћи и савета. Тако је митрополит обавештен о погибији хаџи-Рувима, 3. фебруара 1804; о формирању првих устаничких одреда, првом сукобу устаника са Аганлијом и неуспеху дахија да са устаницима ступе у преговоре о миру, 22. фебруара; 9. и 14. марта су га обавестили о успесима устаника; освојењу Рудника и Шапца и другим победама.⁴⁸ Јаков Ненадовић и Карађорђе су 23. марта јавили митрополиту о узроцима и почетку борбе против Турака и

⁴⁴ Славенко Терзић, *Русија и српска револуција 1804-1815*, у *Европа и српска револуција 1804-1815*, Платонеум, Нови Сад 2004, 228-229.

⁴⁵ Миленко Вукићевић, *Карађорђе I*, Београд 1907, 236; II Београд 1912, 203.

⁴⁶ Ст. М. Димитријевић, *Стевана Стратимировића митрополита карловачког плана за ослобођење српског народа*, Београд 1926, 6-12.

⁴⁷ Dragoslav Janковић, *Srpska država prvog ustanka*, Nolit, Beograd, 100-102.

⁴⁸ *Први српски устанак, Акција и њена на српском језику*, књ. I, 1804-1808, У редакцији Радослава Перовића, Народна књига Београд, бр. 1, 2, 3.

молили да се за њих заузме код аустријског цара.⁴⁹ Стратимировић је 29. марта писао проти Матеји Ненадовићу и саветовао да устаници остану верни султану и да му се сами обрате молбом, јер од других дворова могу очекивати само препоруку те своје молбе.⁵⁰ Устаници су и даље обавештавали Стратимировића о свим ратним приликама, о неким привредним питањима, односима са граничарским властима и свим другим важним догађајима.⁵¹ „До сада“, писао је Карађорђе 23. априла митрополиту, „могли би са њима (Турцима) војевати и против њих стајати, али после не знамо хоћемо од куде какову помоћ имати. зато и пако се слезама молимо Ваше Архипастирство., немој нас целога твога народа упустити, да конечно погибнемо и робље да будемо, но покажи велику милост на нас и било којим начином помози нам”.⁵²

Стратимировић је свесрдно подржавао устанике. Дискретно и опрезно помагао их је он снабдевањем храном и оружјем из Аустрије.⁵³ Свестан да се устаници не могу сами ослободити, он им је помагао и дипломатским путем. Пошто је Аустрија доста уздржано интервенисала на Порти у корист устаника, додир са устаницима је остваривала преко Стратимировића. Он је постепено преузимао улогу посредника између устаника и петроварадинског заповедника генерала Женејна, односно надвојводе Карла, па и самог двора.⁵⁴ Он је уз помоћ београдском митрополита и шабачког епископа обавестио аустријске власти о стању у пашалуку и о дахијској тиранији, указујући на то да су се Срби дигли против нечовечног режима дахија, непокорних султану. Стратимировићево посредовање је позитивно оцењено.⁵⁵ Мада је у почетку устанка посредовао између српских устаника и аустријског двора, Стратимировић је убрзо схватио да Срби од Аустрије неће добити стварну подршку и да Аустрија у тим околностима само настоји да одлучније закорачи на балканско тле.

Митрополит Стратимировић, који је знао за план царице Катарине II да згодном приликом успостави у Цариграду Византијско царство, с великим руским кнезом Александром на челу, мислио је такође о томе, и када је плануо српски устанак, држао је да је дошло време да се план васкрса православне српске државе оствари с помоћи православне Русије.⁵⁶ Бринуо је „да ли ће се Срби

⁴⁹ *Први српски устјанак*, бр. 5.

⁵⁰ *Први српски устјанак*, бр. 7.

⁵¹ *Први српски устјанак*, бр. 20, 21, 28, 29, 30, 35, 45, 54, 55.

⁵² Др Јован Радонић, *Митрополити Стеван Стратимировић, Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, 308.

⁵³ Стојан Новаковић, *Устјанак на дахије 1804*, Београд 1958, 30; Исти, *Васкрс државе српске*, Београд 1954, 40.

⁵⁴ Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време првог устјанка*, Нови Сад 1974, 18-20; В. С. Д. (Димитрије Руварац), *Аустрија, Карађорђе и митрополити Стратимировић, Дело*, књ. XXI, Београд 1899, 40.

⁵⁵ Славко Гавриловић, *Аустријска царевина и устјаничка Србија 1804-1815*, у *Европа и српска револуција 1804-1815*, Платонеум, Нови Сад 2004, 117-120.

⁵⁶ Славенко Терзић, нав. дело, 225.

и колико дуго моћи одржати сами без помоћи Русије”. Настојао је да им помогне да се одрже док их Русија не ослободи.⁵⁷

Подршку и помоћ Русије је митрополит Стратимировић тражио још једним путем. Сестра цара Александра, Александра Павловна биле је удата за угарског палатина Јосифа. Њеног духовника Андреју Атанасијевића Самборског, утицајног и истакнутог човека, са великим искуством, које је стекао боравећи годинама у иностранству, покушао је Стратимировић да заинтересује за судбину српског народа, односно за стварање српске државе.⁵⁸ Веза Срба са Самборским је одржавана и преко жене Петра Новаковића Чардаклије, Русиње, која се налазила у служби Александре Павловне.

Још пре разговора с архимандритом Гаговићем читао је митрополит *Хронику* грофа Ђорђа Бранковића и из ње сазнао да је гроф, несуђени српски деспот, с братом Савом, митрополитом ердељским, тражио помоћ од руског цара Алексија Михајловића да оснује велику Илирску краљевину. Као и један век раније Бранковић, и Стратимировић је молио цара да помогне Србима да дођу до своје самосталне државе па ће у њима добити верне и поуздане савезнике. У страху да Аустрија Србију какогод не приграби, митрополит моли цара нека утиче на султана и нека га заплаши Аустријом, те нека га увери да је баш због опасности аустријске у интересу Турске да пристане на заснивање српске државе. Митрополит иде чак тако далеко да предлаже да би ускрсла Србија, сем српских области у Турској, имала још да обухвати Срем и Боку Которску с Далмацијом до Шибеника.

Стратимировић је начинио о томе свему један мемоар о ослобођењу српског народа које би било у интересу саме Русије. Мемоар је предао Самборском, који га је уручио руском посланику у Бечу, у јуну 1804. године, да га он спроведе у Петроград. Мемоар је носио наслов „*Записка Стефана Стратимировича, православног сербског и влахійског митрополиита, въ угорскомъ королевствѣвѣ суцаго, предсѣавленна чрезъ посредсѣво рускаго прѣшѣиерея А. А. Самборскаго Государю Императору Александру Павловичу, въ 1804. году, объ освобожденіу сербскаго народа вообще*”.⁵⁹

Из опширног, на тешко разумљивом словено-српском језику написаног мемоара начињен је извод, да би га цар могао лакше разумети. Извод је начинио вероватно сам Самборски или руско посланство у Бечу.

На почетку свога списка Стратимировић указује на неке специфичности руске државе; несигурност у наслеђу престола, неравномерну насељеност империје и две престонице, њену величину и пространство и разноликост језика и религија и немање верног савезника. Указује на то да је руско царство јединствено међу великим силама по свом језику и вери. Већина европских држава има савезнике у народима који су им блиски по језику и вери. Срби, међу

⁵⁷ Никола Радјочић, *Митрополиит Стеван Стратимировић, Летопис МС*, књ. 345, 50-52; Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време првог устанка*, Нови Сад 1974, 20.

⁵⁸ Исто, 6.

⁵⁹ Ст. М. Димитријевић, *Стевана Стратимировића митрополиита карловачког план за ослобођење српског народа*, Београд 1926, 15.

свим народима гаје највећу љубав и поштовање према Русима и руским владаоцима. Истиче сродност језика и особине народа. „Срби обитавају у Угарској на обема обалама Дунава, у Славонији, Хрватској, Далмацији и Приморју; такође и за овим пределима у земљама Турске до Јадранског мора; цео народ међу реком Салом од границе Влашке до Скадра у Албанији, међу реком Савом и Уном – Словено-Српски је с најнезнатнијим разликама наречја, тако да су сви, који се налазе у Турској, рода и језика Словено-Српског.

У садашњим приликама може се део овог народа, који под игом и угњетавањем турским стење, у самобитно политичко стање привести.” Он предлаже цару да начини султану представку, у којој ће предложити да он, задржавши слободу вере за Турке и умерен данак, да независност Србима у крајевима које настајују, по обрасцу Дубровачке републике или нове републике седам Грчких острва. Они би дошли под заштиту Русије, под условом да руски владар гарантује султану оне провинције у Азији, које се сада отцепљују и пружи му помоћ. Тиме би султан био на добитку, јер би му била обезбеђена власт над пограничним провинцијама у којима је тренутно угрожена. Турска власт би била обезбеђена и спречено предавање тих провинција најближој суседној хришћанској држави. Аустрија би била дужна да уступи Боку Которску и део Далмације, а у замену за то би јој се могао дати део данашње Турске Хрватске. Када би Аустрија уступила Срем српској земљи, могао би јој се дати у замену влашки предео до реке Олте.

Успостављање ове нове српске државе не би угрозило остале европске владоце. То не би било потпуно отцепљење од Турске империје. Срби би плаћали данак и сматрајући се зависним од Порте би према осталим државама били у пређашњем положају. Опадање Турске, до којег би увођење оваквог стања довело, било би надокнађено израстањем нове српске државе, чиме би била сачувана општа равнотежа у Европи.⁶⁰

Ако би се остварило осамостаљивање ових области, било би погодно, ради њиховог утврђивања и веће безбедности, да руски цар одреди једног од руских великих кнежева за њеног владоца. Нови владалац би довео нешто војске из Русије, а могао би управљати земљом и посредно, преко свог намесника са три до четири хиљаде војника. Због „грубости” народа, не би била повољна републиканска управа, него монархијска. Ако руски цар не би желео да неког од великих кнежева постави за владоца, или би у том погледу било неких приговора од стране европских владалаца, могао би одредити неког од својих немачких рођака или других савезника и пријатеља, протестантске вере, како би макар његово потомство примило православље. Римокатолик не би никада примио православље, бар не искрено и без примесе унијатства. Под управом римокатоличког владоца хришћани источне вероисповести не би никада били спокојни и могли живети без угрожавања своје вере.

⁶⁰ Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време првог усјанка*, Нови Сад 1974, 20; Стојан Новаковић, *Усјанак на дахије*, 14; Мил. Вукићевић, *Један мемоар о ослобођењу Словена*, *Српски књижевни гласник* XXVII, 428-437; Исти, *Карађорђе II*, 204, 635; Нил Попов, *Србија и Русија*, књ. I, 26-30; Ст. Вм. Димитријевић, *Стевана Сврашћимировића митрополиита карловачког план за ослобођење српског народа*, Београд 1926.

Стратимировић истиче да би овакво решење било корисно и за руски двор и за цео словенски род. У време када је Наполеон ради својих самољубивих намера могао учинити све што је учинио, зар се не може руски император за народ свог језика, свог словенског рода и крви и свог вероисповедања, који толике векове стење под тиранским игом који се једином њему обраћа, отворено пред Европом заузети и за њега радити.

Стратимировић је проницљиво, али и смело, указао цару на могућност да се српске земље, ако остану без подршке Русије, придруже Аустрији. Он је први истакао да ослобођење Србије не треба ни у ком виду да буде проширење Аустрије. Он чак предлаже да се од Аустрије одвоје Срем, Бока Которска и део Далмације.

И Власи и Молдавци и Грци на Седам острва су већ осетили мудрост руског цара, а бедни Срби, ближи по свему, и по крви и по језику и по вери остали заборављени.⁶¹

У свом пропратном писму цару, прота Самборски извињава Стратимировића што није, из страха, потписао свој мемоар. Наглашава да лично познаје митрополита, да је он ревносни пастир цркве и искрено одан руском цару. Друго писмо је Самборски упутио министру иностраних дела Адаму Чарториском, с молбом да преда цару његово писмо с приложеним нацртом. Оба ова писма је Самборски написао у Бечу 14. јуна 1804. године.⁶²

Тако је Стратимировићев мемоар доспео у руке Адама Чарториског, Пољака, у то време моћног царског министра. Чарториски је о овоме вероватно обавестио цара, мада Н. Попов тврди да га Чарториски није ни показао цару.⁶³ У својим мемоарима, у делу из године 1804. Чарториски износи планове о уређењу Европе у случају срећног завршетка рата с Наполеоном. За Турску вели да би било боље „оставити је за сад онакву, каква је, *ироменивши само иоложај Србије, Црне Горе, којој треба придодати Кошор*, и Јонске републике... Главни део владавина европске Турске треба да буде раздељен на самосталне области, које би се користиле аутономијом и биле обједињене општом федеративном управом. Русија може обезбедити себи одлучан и законити утицај на ову федерацију, *ако Његовом Императорском Величанствију буде остављена ишијула императора или ирошекиора словенских и исиочних народа*. У осталом, учешће Русије у ослобођењу ових крајева, *заједничка религија и ироисхођење*, вешти избор *места, која ће бити заузета нашим војскама* и мудра политика – вероватно би и сами собом утврдили овај утицај. На случај, *ако би иоитребно било снабдеи се сагласношћу Аустрије, онда се њој може даи и Хрватска, део Босне и Влашке*, Београд, Дубровник и т. д.”⁶⁴ Ови ставови Чарториског о судбини земаља европске Турске показују многе подударности са

⁶¹ Ст. М. Димитријевић, нав. дело, 17-20.

⁶² Ст. М. Димитријевић, нав. дело, 20.

⁶³ Нил Попов, *Србија и Русија*, књ. I, 30.

⁶⁴ *Мемуары князя Адама Чарторижскаго*, т. I, Москва 1912, 332. Цитирано према Ст. М. Димитријевић, нав. дело, 23-24. *гцбюягцъы*

Стратимировићевим нацртом, па се може претпоставити да га је он пажљиво проучио. Могуће је да је Стратимировићеве ставове цару изложио Самборски и лично, почетком 1805. године. Том приликом је одликован орденом св. Ане првог степена.⁶⁵

Овај Стратимировићев мемоар није доспео до устаничких вођа. Ипак, „он открива интимну оријентацију поглавара српске цркве у Монархији и упућује на закључак да је он у приватном додиру са устаничким вођама, односно преко својих тајних канала утицао на њихову одлуку да се окрену ка Русији.”⁶⁶ То је констатовао и немачки историчар Бер, а и већина српских историчара.

Поред овог покушаја да са српским питањем упозна руски двор и заинтересује га за његово решавање, Стратимировић је саопштио устаницима и своје мишљење о једном важном кораку у изградњи унутрашње државне организације. Обавештен о намери устаника да образују један орган централне власти, Стратимировић је, преко капетана К. Јовановића доставио о томе одређене савете устаничким првацима. Јовановић их је доставио Јакову и Матеји Ненадовићу и Божи Грујовићу у свом писму од 10. августа 1805.⁶⁷

Митрополит је устаничку намеру да оснују провизорно правленије оценио као добру и корисну, предложивши им да га назову „междувремено”, а не „провизоријално”. Саветује их да о својим намерама не говоре јавно и отворено, јер то њиховим плановима може само наудити. Јовановићево писмо садржало је Стратимировићеве савете и погледе о многим питањима уређења друштва и државне власти у Србији.⁶⁸ Он саветује устаничким старешинама да се постарају о умножавању броја становништва. Само бројно јак народ моћи ће да буде и славан. И храбар и славан народ, ако је малобројан временом пропада. У том смислу треба да протерају и „изтребе” само јаничаре, дахије и друге војнике. Треба да поштеде мирне Турке – земљораднике, трговце, занатлије и друге, оне који живе од свог рада и не желе да владају над рајом. Њих треба подвргнути устаничкој власти, управи и судству, као што су Срби до тада били под њиховом. Међу њима треба распростирати српски језик, просвету и књижевност, да они „по времену прелију се у вас и приумноже језик ваш и државу”. С њима треба поступати правично, као и са самима собом, како би они прихватили ново уређење.

Када је реч о државној управи, устаници треба нарочиту пажњу да посвете војсци, финансијама, судству, цркви и школству. „У први ма[х] чините уредбу просту, но незаплетену, но тако како може сваки употребити; напри-

⁶⁵ Ст. М. Димитријевић, нав. дело, 24-25.

⁶⁶ Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време првог устаника*, Нови Сад 1974, 21; А. Веер, *Die orientalische Politik Österreichs seit 1774*, Prag-Leipzig 1883, 185-186.

⁶⁷ Ово писмо је у науци било сматрано за Доситејево, али је Р. Перовић доказао да се ради о писму С. Стратимировића (Р. Перовић, *О једном шобожњем писму Доситеја Обрадовића из доба Првог српског устаника, Прилог кријичком истраживању извора, Ковчежић I*, 1958, 7-21)

⁶⁸ *Први српски устаник*, бр. 78.

мер, војску уредити по начину крајишниках наших, но ако можете и странага кога добити примајте и зашчишчујте домаћег човека; ха[з]ну нека сабирају кметови и кнезови који по војски не иду, но при правленију свагда бити могу, суд нека држи кнез са заклетима људма и свјашчеником; свјашченству нека управљају епископи, а нека се приуготовљавају по манастири, и тако даље.”⁶⁹ На крају, будући вероватно обавештен о намерама и поступцима војвода, митрополит шаље овакву поруку Србима: „Не гледајте на собствену сваки вашу частну корист, но гледајте на обште дело да сваки и најмањи једнако зашчишчен и спомочествован буде и онда ћете с благословом божијим напредовати. Проклет сваки, који своју више нежели обшту корист љуби. Сад ви радите за потомство, а не за вас. Толико хиљада душа Бога моле да што год добро учините.

Будите сви у слоги и почитујте и слушајте и зашчишћавајте вашег поглавара, 1. господара Георгија Петровића, средоточије ваше власти; у њему ви само да сте члени, а он глава. Они нарочито који су у обштем правленију член[и] нека знаду лепим начином Георгија предсретати, његову љутину својом кротостију и терпенијем, његово неверство својим благоразумијем умегшавати и упутствовати да се потруде.”⁷⁰ Саветује да се што пре стање у Србији уреди. На крају указује на то да су међународне околности повољне за борбу Срба. Они морају само сложено и једнодушно постављати своје захтеве, па ће им они на крају бити и прихваћени. „Боље сад с крвополитијем мучити се, а после у миру и безопасности живити нежели онако како што сте пређе угњетени били”.⁷¹ Овим својим саветима и планом о уређењу Србије Стратимировић је покушао и да утиче на смиривање раздора међу старешинама и партикуларистичких тенденција које су узимале маха.

Д. Јанковић закључује да Стратимировићева упутства нису била, односно нису могла бити од знатније користи устаницима, јер су се односила на мало важне, небитне ствари, које су устаници и без њега знали и спроводили у живот, као нпр. у организацији војске, у области судства и просвете. Овај је суд може бити превише строг. Тешко да су устаници могли много знати о организовању судова, а поготову просвете. Стратимировић није ни могао давати конкретне инструкције. Мада је одржавао тесне везе са устаницима и био добро упознат са догађајима и устаничким плановима, он није могао учествовати у доношењу конкретних решења. Сама чињеница да су истакнуте старешине очекивале и тражиле од њега савете, указује свакако на то да су ти савети и уважавани. У вези са оснивањем совјета, од митрополита се вероватно очекивао став о самој тој замисли, а не о појединостима везаним за његову реализацију.

Јанковић неповољно оцењује и Стратимировићеву улогу у односима Аустрије према устанку. Он закључује да је Стратимировић вазда заступао политику бечког двора који је у то време био у пријатељским односима са Турском и саветовао им да буду лојални султану.⁷² Међутим, Стратимировић је на

⁶⁹ *Први српски усјанак*, бр. 78.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Исто.

⁷² Драгослав Јанковић, нав. дело, 100.

почетку устанка, у време када су и сами устаници изјављивали да је њихов циљ борба против дахијског терора, а не против султанове законите власти, саветовао да они искажу лојалност султану, указујући на чињеницу да су оне европске силе, које су могле утицати на развој догађаја и од којих су устаници могли очекивати помоћ – Аустрија и Русија, биле у то време у миру са Турском. Није се могло, дакле, очекивати да ће митрополит Стратимировић устаницима саветовати нешто друго – отворену борбу против турске власти.

Исто тако, Јанковић му приписује претерану приврженост бечком двору и слепу лојалност. Сама чињеница да је Стратимировић, управо свестан политике Беча подршку устанку очекивао и активно тражио на другој страни – у Русији, и то на самом његовом почетку, поколебава ову одлучну оцену. Стратимировић је, подржавајући српски устанак, очекивао помоћ од Русије, те се разумљиво, трудио да не изазове подозрење аустријских власти. Међутим, на аустријском двору сазнало се ипак на крају крајева да је митрополит Србин од главе до пете, далеко од тога да симпатише са Бечом, али ипак нису се смеле да предузму енергичне мере према њему, чак и онда када се он веома енергично опирао унијатским тенденцијама бечкога двора.⁷³ Насупрот овој оцени, већина српских историчара је повољно оценила деловање Стевана Стратимировића. С. Новаковић вели да је он био „један од најинтелигентнијих и политички најобразованијих саветодаваца и пријатеља устанка, који је био у таквим личним везама и у Аустрији и међу Србима да је на устанак силно могао утицати” и чији су „мудри савети и родољубиво држање... подржали и храбрили устаничке старешине”.⁷⁴ Исто тако повољне оцене о Стратимировићевој улози у устанку дали су и Д. Руварац, Н. Радојчић и други.⁷⁵

Од почетка српског устанка митрополит је био у вези са устаницима, помагао им на сваки начин: материјално, у снабдевању оружјем и муницијом, али и саветима и дипломатским посредовањем код аустријских власти. Стратимировић је саветовао устанике, поготову у оним пословима којима они нису били вични, као што су управо били контакти са суседном монархијом. Стратимировић је у Србију упутио многе образоване људе, без којих млада држава, чији су се обриси оцртавали од самог почетка устанка, не би могла стасати и изградити се. Теодор Филиповић се сретао са митрополитом, Доситеја Обрадовића, са којим се није нарочито слагао, због Доситејевог напуштања монаштва и разлика у погледима, Стратимировић је упутио у Србију.⁷⁶

⁷³ Др Јован Радонић, *Митрополији Стеван Стратимировић, Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, 310.

⁷⁴ Стојан Новаковић, *Устанак на дахије*, 30; *Исти, Васкрс државе српске*, Београд 1954, 40.

⁷⁵ Д[имитрије] Р[уварац], *Аустрија, Карађорђе и митрополији Стратимировић*, Београд 1899, 40; Никола Радојчић, *Митрополији Стеван Стратимировић, Летопис МС*, књ. 345, 1936, 50-52; Др Јован Радонић, *Митрополији Стеван Стратимировић, Слике из историје и књижевности*, Београд 1938; Ст. Димитријевић, *Стевана Стратимировића митрополији карловачког џлан за ослобођење српског народа*, Београд 1926.

⁷⁶ *Мемоари Матеје Ненадовића*, Прота Матеј Ненадовић, *Целокупна дела*, „Народна просвета”, Београд, 99, 114, 142.

Митрополитова сарадња са устаницима почела је да опада када је 1807. и 1808. дошло до покрета сељаштва у Јужној Угарској, у Срему и Банату. Ови су покрети били у вези са појединим устаничким старешинама. Како су га везе са српским устаницима већ прилично компромитовале код аустријских власти, а и због све већег јачања Русије на српске устанике, која је са подозрењем гледала на у Аустрију, у чије је име званично наступао, митрополит се повукао од даље сарадње са њима.⁷⁷ Поред тога, закључио је да они сами немају снаге, да без туђе помоћи изграде државу и да нема могућности за остварење националних циљева Срба у Аустрији све дотле док Србија не постане снажнији ослонац Србима изван Србије у њиховој борби за национално ослобођење.⁷⁸ Од пролећа 1807, када је у Срему под утицајем догађаја у Србији дошло до сељачког устанка, Стратимировић, као феудалац, није могао прихватити његове социјално-економске циљеве, па је и то био један од важних разлога његовог удаљавања од устаника.⁷⁹

* *
*

Различити по много чему, по свом животу, по својој судбини, и нарочито, по времену у којем су деловали, гроф Ђорђе Бранковић и карловачки митрополит Стеван Стратимировић били су личности које су имале снажан утицај, не само на своје време и крупне догађаје који се одигравали за њиховог живота, него и на доцније доба. Мада су многе неповољне оцене које су о личности Ђорђа Бранковића биле изречене од стране меродавних и угледних историчара имале основа и у његовим поступцима и његовом карактеру, нема никакве сумње о томе да је Бранковић снажно обележио своје време и о томе да је Нема никакве сумње да је Ђорђе Бранковић снажно обележио своје време и први формулисао једну идеју, која ће временом постати водећа политичка мисао у српском народу у Хабзбуршкој монархији, али и прва концепција о обновљеној српској држави. Поставио је темеље будућег српског политичког програма, с једне стране и модерне српске историографије, с друге. „Од Ђорђа Бранковића и, упоредо с њим, Арсенија III почео је српски модерни преображај.”⁸⁰

Митрополит Стеван Стратимировић одиграо је несумњиво изузетно важну улогу у Првом српском устанку, нарочито на његовом почетку, пружајући устаничким вођама неопходну помоћ и подршку. Он је нарочито много учинио за устанак на дипломатском плану, омогућивши устаницима контакте са суседном силом, Аустријом, али и покушавајући да за решавање српског питања заинтересује и Русију, која се убрзо и непосредно суочила са тим, ушавши у рат са Турском. Он је поставио српско питање у контекст међународних односа, сагледавши исправно могућности и препреке које су пред устаницима у остварењу њихових циљева стајале.

⁷⁷ Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време првог устанка*, Нови Сад 1974, 39, 87, 89, 95.

⁷⁸ Исто, 87.

⁷⁹ Исто, 86.

⁸⁰ Радован Самарџић, нав. дело, 17.

Обојица су аутори концепција о стварању српске, односно словенске државе, која би представљала васпостављање српске средњовековне државе. Велике су разлике постојале међу овим плановима, што је и разумљиво, јер су настали у доба по свему различито, и од личности по свему различитих. Мада је била сасвим нереална, заснована на потпуно фантастичним основама и непостојећим територијама, замисао о Илирској краљевини грофа Ђорђа Бранковића је послужила као заматак и темељ развоја српске политичке мисли. Реалнији и промишљенији био је план митрополита Стратимировића, који је покушао да у вихору европских великих сукоба нађе место своме народу створи му неке политичке оквире, у којима ће се моћи развијати самосталније и слободније, него под дотадашњим својим суверенима. Ђорђе Бранковић је судбину српског народа видео у једној држави. Стратимировић већ није могао занемарити чињеницу да је велики део српског народа живео у Аустрији, али он у основи гледа тај народ такође као једну целину и његову судбину као заједничку.

*Ljubomirka Krkljuš Ph. D. Full professor
Novi Sad School of Law*

Rising of first political programs on establishment of Serbian state

Abstract

Throughout the history of Serbian statehood, in the initial political programs and constitutional documents, as well as in establishment of its legal system, close ties existed between Serbs from the Hapsburg monarchy and Serbs from Serbia. First programs on liberation of the Serbian people and its unification under reestablished Serbian state arose within the circles of Austrian Serbs, who were more developed in a cultural and financial sense. This piece elaborates two of such programs: the one by count Đorđe Branković and the other by Archbishop of Sremski Karlovci, Stevan Stratimirović.

Đorđe Branković developed during the Grand war of Vienna (1683-1699) a program on establishment of Serbian state instead of European Turkey, which should be referred to as „Ylliric” or the „Illyrian Kingdom”. Ruler of such state should have been ore Brankovi himself, for he claimed to be a descendant of the last Serbian ruling family. Although unreal, this program was highly significant for the subsequent political life of Serbs in Austria. Đorđe Branković was also the author of a voluminous historical piece, *Slavic-Serbian Chronicles*, wherefore he has been regarded as initiator of the modern Serbian historiography.

Archbishop of Sremski Karlovci, Stevan Stratimirović had cared very much for his compatriots in Turkey since the beginnings of his term as a leader of the Hapsburg monarchy Orthodox Church. As early as at the Temisoara Council, Serbian representatives drew the newly appointed Archbishop’s attention to the hardships Serbs in Turkey encountered. During the First Serbian Uprising, the Archbishop maintained close connections with the rebels, helped them financially, advised them and established diplomatic ties with Austria. In 1804, Stratimirovi served upon the Russian tsar a program on liberation of Serbian people and on creation of a Serbian state, which was supposed to be under Russian protection, but subject to Turkish supreme government. Creation of such a state was supposed to preserve the then existing balance in Europe, taking into consideration the weakening of Turkey. Should these parts have become independent, the Russian tsar could have appointed a Russian prince, or one of his German protestant cousins to rule over them. Stratimirovi warned the tsar that Serbs could turn to Austria, if left without Russian protection, which would be highly unfavorable for his interests.

These two plans differed in many ways, since they appeared in different periods and under various circumstances. Although unreal and based on utterly imaginative assumptions and non-existent territories, the idea of an Illyrian kingdom by Đorđe Branković

served as a foundation for further development of Serbian political thought. Archbishop Stratimirovi tried to find a place for his people in European turmoil and to create a political framework for his people to become developed more independently and freely than under their then current sovereigns. Đorđe Branković saw his people in one state. Stratimirović on the other hand could not neglect the fact that a large part of Serbian people used to live in Austria, but he basically looked at the people as one wholeness which shared the same faith.